

УДК 929:82-6+82-94

ШАЛАК Оксана,

кандидат філологічних наук,
старша наукова співробітниця
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)

shalak@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8275-6703>

ЛИСТ І ЩОДЕННИК ЯК ФОРМИ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАКТИК ТА ЇХНЄ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ БІОГРАФІЙ

Мета статті полягає у спробі розглянути епістолярій і щоденник як форми і засоби комунікації та з'ясувати значення їхніх комунікативних функцій для біографіки. Саме ці документальні джерела відіграють особливо вагомую роль для реконструкції біографій. Завдяки цим его-документам можна надзвичайно докладно відтворити життєписи автора щоденника чи тих, хто провадить листовний діалог. Кожен з них постає як комунікативна особистість, діяльність якої можна аналізувати, запроваджуючи сучасні принципи дослідження комунікативних практик. У процесі аналізу застосовано історико-порівняльний метод, текстологічний аналіз, а також джерелознавчі методи, основа яких – об'єктивність та історизм, що дають змогу вивчати комунікативні риси щоденникового та епістолярного письма. Новизна полягає у прагненні застосувати комунікативні функції листа і щоденника для глибшого розкриття біографій, виявити механізми аналізу листовного діалогу та щоденникової нарації, яка спрямована на самого автора чи на уявного адресата. Завдяки наукам, що вивчають комунікативні практики, комунікативну особистість, біографіка може значно розширити свій методологічний арсенал. Епістолярій, як і щоденник, постає однією з форм життєпису автора листа чи щоденника. Листування і щоденникове письмо створюють своєрідне комунікативне поле, у якому з особливою ретельністю відтворено дати, події, відображено соціум, історію, культуру, політику чи побут тієї чи іншої епохи. Адресант листа чи автор щоденника постає комунікативною особистістю, аналіз якої можна здійснювати за трьома визначальними рівнями: вербально-

семантичним, лінгвокогнітивним і мотиваційним. Епістолярна комунікація виявляє когнітивний досвід адресата і адресанта, їхні потреби, особливості комунікативної свідомості, а також володіння мистецтвом комунікативних засобів. Велике значення для біографіки має комунікативний намір автора щоденника, тематичний діапазон щоденникового письма, тип самого щоденника.

Ключові слова: комунікативні практики, епістолярій, щоденник, комунікативна особистість, діалог, комунікативний намір.

LETTER AND DIARY AS FORMS OF COMMUNICATIVE PRACTICES AND THEIR MEANING FOR THE RECONSTRUCTION OF BIOGRAPHIES

The purpose of the article is to attempt to consider the epistolary and diary as forms and means of communication and to clarify the significance of their communicative functions for biography. It is these documentary sources that play a particularly important role in reconstructing biographies. Thanks to these ego-documents, it is possible to recreate in extraordinary detail the biographies of the diary author or those who conduct a letter dialogue. Each of them appears as a communicative personality, whose activities can be analyzed by introducing modern principles of researching communicative practices. In the process of analysis, the historical-comparative method, textual analysis, as well as source research methods were applied, the basis of which is objectivity and historicism, which make it possible to study the communicative features of diary and epistolary writing. The novelty lies in the desire to apply the communicative functions of letters and diaries for a deeper disclosure of biographies, to identify mechanisms for analyzing letter dialogue and diary narrative, which is directed at the author himself or at an imaginary addressee. Thanks to the sciences that study communicative practices and communicative personality, biography can significantly expand its methodological arsenal. An epistolary, like a diary, is a form of biography of the author of a letter or diary. Correspondence and diary writing create a kind of communicative field in which dates, events, society, history, culture, politics, or everyday life of a particular era are reproduced with particular care. The author of a letter or diary appears as a communicative personality, whose analysis can be carried out at three defining levels: verbal-semantic, linguocognitive, and motivational. Epistolary communication reveals the cognitive experience of the sender and the addressee, their needs, the peculiarities of communicative consciousness, as well as the mastery of the art of communicative means. Of great importance for biography is the communicative intention of the diary author, the thematic range of the diary writing, and the type of the diary itself.

Keywords: communicative practices, epistolary, diary, communicative personality, dialogue, communicative intention.

Постановка проблеми. Процеси в соціумі повсякчас, а за часів воєн і глобальних криз особливо, залежать від характеру й спрямованості комунікативних практик. Комунікацію слід розглядати не тільки як спілкування, зв'язок, порозуміння, а й як ґрунт для поширення досвіду між поколіннями, своєрідне передавання культурних, соціальних надбань у часі й просторі. Комунікативні практики (термін почали вживати у множині, оскільки йдеться про різні за своєю суттю акти й процеси) мають тривалу історію вивчення у багатьох царинах знань, де осмислюють теорію комунікації, різні дефініції понять «комунікативні практики» і «комунікація». Останнім часом комунікативні практики стали об'єктом дослідження філософії, психології, комунікативної лінгвістики, політології, журналістики. Активно аналізують комунікативні практики соціальних мереж, і ті нові комунікативні практики, які постали із функціонуванням Інтернету. Проте залишається нез'ясованим питання розвитку, спрямованості і збагачення комунікативних практик у біографіці.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблеми комунікативних практик, їх функції, моделі комунікації, питання буття і мовлення, прояви процесу комунікації та її етапи привертали увагу Ролана Барта, П'єра Бурдьє, Ірвіна Гофмана, Мартіна Гайдеггера, Гарольда Дуайта Лассвела, Юрія Лотмана, Романа Якобсона. Візуальну комунікацію та її характерні риси розглядав італійський філософ і письменник Умберто Еко. Серед найвідоміших сучасних українських дослідників комунікативних практик – соціолог Богдан Мотузенко, який вивчає соціальні комунікації і маніпуляції масовою свідомістю; Оксана Личковська, що осмислює чинники формування інформованості індивіда; культуролог Наталя Жукова, яка аналізує комунікативні практики періоду війни; філософ Людмила Шабасєва, котра зосередила увагу на основних методах і підходах в осмисленні комунікативних практик; утвердження принципів гуманізму у зв'язку з

розвитком комунікативної філософії досліджують Андрій і Марія Левченки. Цей перелік далеко неповний, оскільки розвиток комунікативних практик і їх дослідження сьогодні охоплює все ширше коло наукових галузей.

Мета статті – проаналізувати епістолярне і щоденникове письмо в аспекті комунікативних практик, осмислити значення цих его-документів, їхніх комунікативних функцій для біографіки. Важливо висвітлити принципи аналізу постатей авторів листів і щоденників, кожен із яких постає комунікативною особистістю, а також осягти значення для біографіки комунікативних функцій листа, комунікативного задуму автора щоденника, щоденникових типів, а також тематичного діапазону епістолярного і щоденникового наративу.

Виклад основного матеріалу. Одне із сучасних визначень комунікативних практик ґрунтується на поняттях ідентифікації та самоідентифікації, де «...комунікативні практики як способи взаємодії спрямовані на передачу інформації та породження смислів, створення, відтворення та перетворення соціальної реальності, породження почуття залученості у взаємодію з іншими, а значить згуртованості та ідентифікації співтовариств та самоідентифікації індивідів» [3, с. 17].

«Провідним засобом комунікації» [5, с. 99] завжди був лист. Він і досі залишається документом, що розкриває значні можливості в біографіці. Історіографія епістолярію – це вивчення листа в різних галузях: як форми комунікації в риторичі, як специфічного роду художньої літератури, як стилю, що перебуває на межі усного і писемного мовлення, а також як своєрідного ідіолекту автора. Дослідники, які вивчали основні риси листа, визначили найважливіші з них: утилітарну вартість, побутову функцію, писемну форму поряд із тоном безпосередності, авторську неприсутність та наявність адресата як своєрідного співавтора [5, с. 12–13].

У біографіці епістолярій постає однією з форм життєпису адресанта, іноді – його сповіддю, своєрідним напівдіалогом, письмовою розмовою з віддаленим співрозмовником. Якщо збережено листи-послання і листи-відповіді, біографіка володіє надійним джерелом для реконструкції життєпису, а листовні діалоги адресанта і адресата часом можуть відтворювати комунікативний потік певної доби, якій належить аналізована кореспонденція. З'являється своєрідне комунікативне поле, а сама листовна практика стає тією традицією, через яку з особливою неповторністю оживають події, епістолярний наратив докладно, з найменшими подробицями відображає соціум, історію, культуру, політику чи побут тієї чи іншої епохи. Крім того, завжди «листування автора давало досліднику ключ до розуміння родинних і національних витоків [...], осмислення його лектури й оточення як важливих факторів формування й розвитку митця» [6, с. 75].

Лист постає як своєрідна характеристика комунікативної особистості, що своєю чергою розширює методологічні можливості в біографіці. Основи теорії мовної комунікації дають змогу глибокого аналізу характерних рис комунікативної особистості завдяки актам мовної комунікації, притаманним цій особистості. Тож лист стає, передовсім, інструментом відтворення характеру, портрета як адресата, так і адресанта – у своєрідній рамі їхнього оточення, певної епохи. Ідентифікаційність адресанта найчастіше визначається рівнем його потреб у комунікації, пізнавальною потенцією його особистості, умінням володіти правилами етикету епістолярної комунікації. Аналізуючи мовленнєві акти, комунікативну поведінку учасників листовного діалогу, інтенцію адресата, інформативність переданого через епістолярний текст, стиль автора, т. зв. імплікатуру – закладене між рядків послання, науковець має змогу осягти й життєписи тих, хто причетний до листування. За епістолярним наративом

постають і суспільні, наукові, особисті та ін. проблеми – тематичний епістолярний спектр, що виявляє написане у листі.

Учасників листовного діалогу – і адресанта, і адресата – кожного можна аналізувати як комунікативну особистість. Це поняття, що стало одним із основних постулатів комунікативної лінгвістики, його вивчення відкриває в біографії низку методів для реконструкції життєпису. Термін «комунікативна особистість» нерозривно пов'язаний зі ще одним – «мовна особистість», описати який можна за визначальними трьома рівнями: вербально-семантичним, лінгвокогнітивним і мотиваційним. Цю трирівневу модель, яку запровадили лінгвісти, слід використовувати для аналізу характерних рис мовної особистості: власне мовної, пізнавальної (когнітивної) і прагматичної, яка втілюється в щоденній практиці.

Один із найважливіших – мотиваційний рівень розкриває комунікативні риси особистості. Комунікативну особистість визначають «як один з виявів особистості, зумовлений сукупністю її індивідуальних властивостей і характеристик, які визначаються ступенем її комунікативних потреб, когнітивним діапазоном, що сформувався в процесі пізнавального досвіду, і власне комунікативною компетенцією – умінням вибору комунікативного коду, що забезпечує адекватне сприйняття і цілеспрямовану передачу інформації...» [8, с. 20]. Ця дефініція дає змогу глибшого аналізу і в біографії. Життєписи адресата і адресанта розкриваються через цю трирівневу модель, яка містить, передовсім, комунікативні потреби, пізнавальні можливості і комунікативну компетенцію.

Зокрема, занурення в епістолярні діалоги українських фольклористів дає змогу багатогранного розкриття не тільки постаті кожного з них, а й того тла, яке витворюється завдяки їхнім комунікативним можливостям. Осмислюючи листування фольклориста, етнографа А. Димінського і юриста, історика права

О. Кістяківського, письменника, дослідника народної творчості, педагога Б. Грінченка та письменника, фольклориста М. Коцюбинського, педагога, громадського діяча, засновника Тарасової світлиці в Каневі В. Гнилоширова і мовознавця, фольклориста О. Потебні, можна розкрити не тільки їхні прагнення обмінюватися досвідом, власними працями, записаним фольклором, а й помітити їхні потреби в обміні думками, рецензуванні видань, їхнє бажання обговорення наукових засад, становлення етичних принципів.

В епістолярії завжди проступають комунікативні потреби в найважливішій інформації, тих відомостях, що спонукають до наукового розвитку, сприяють розквіту освіти, культури. Лист відтворює біографію невилученою з континууму певної епохи, завдяки епістолярію життєпис нерозривно пов'язаний із часом через особисті й соціальні зв'язки, що й творять комунікативний потік доби. Через листовну комунікацію науковців завжди розкривається їхній когнітивний досвід, тому аналіз епістолярію дає можливість виявити, порівняти спільне і відмінне, осмислити становлення наукових засад, методів дослідження та публікації.

Прагматичний рівень виявляє комунікативну компетенцію адресанта і адресата. Йдеться про комунікативний діапазон вербальних засобів, майстерне володіння їх запасом, що актуалізує, збагачує інформативну, прагматичну, експресивну функції комунікації. Мистецтво володіння комунікативними засобами проявляється у використанні, варіюванні комунікативних прийомів епістолярію, майстерності вибору висловів, умінні оформити і передати задумане. Це мистецтво корелює з комунікативним кодом, його нормами, епістолярним етикетом, мовними нормами, що формують правила письма, а також виявляють неповторний стиль учасників епістолярного діалогу.

Мовознавці-лінгвісти вважають за необхідне аналізувати учасників комунікативних практик за комунікативними ролями, що дає змогу розкрити

їхні психологічні, пізнавальні, світоглядні, соціальні риси, бо вони рельєсно проявляються під час комунікування. З'являється можливість дослідження національної комунікативної поведінки, проблем української комунікативної свідомості та її виявів, що постає як результат вивчення процесів комунікації. Помітно, що комунікативна поведінка представників різних етносів має визначальні відмінності, навіть якщо адресант і адресат свої листовні діалоги вели чужою мовою – вимушено чи добровільно. Зокрема, українці упродовж століть вдавалися до мов тих держав, яким належали частини роз'єднаних українських земель, проте листи чітко виявляли їхню комунікативну свідомість і поведінку як українців. Шляхом лінгвістичного і текстологічного аналізів через польсько-, німецько- чи російськомовну епістолярну кореспонденцію можна виявити і розкрити життєписи представників української культури і мистецтва.

Епістолярні колекції (опубліковані і рукописні) українських науковців, митців, громадських діячів минулого засвідчують неповторні ознаки української комунікативної етики. Вивчення вітальних та прощальних епістолярних формул дає змогу висвітлити характерні риси стилю учасників листовного діалогу – тих особистостей, біографії яких розкриваються через листовну комунікацію, вписуючись у контекст доби, етикет і культура взаємин якої неповторно позначається на кожному листі. Ці формули також є визначальними і для особистості автора, характеризують його стиль спілкування, помітними лініями обрамлення індивідуалізують портрети як адресанта, так і адресата.

Використовуючи листування як джерело для реконструкції біографії, можна аналізувати комунікативну особистість, вдаючись до сучасних методів. Ці методи в біографії набувають значення незамінного інструментарію, який іноді визначає шляхи її розвитку. Приміром, бінарний контент-аналіз листа як джерело до життєпису варто використовувати, досліджуючи мову, висловлювання учасників епістолярного діалогу, що дає змогу уникнути

суб'єктивізму у висновках. Завдяки психологічному аналізу розкриваються світоглядні уявлення, формування пріоритетів, принципи міжособистісних взаємин між адресантом і адресатом. Мотиваційний аналіз дає змогу виявити засадничу співвіднесеність прагнень комунікативної особистості з її комунікативною поведінкою, причинно-наслідкові зв'язки в досягненні результатів задуманої праці. Можна говорити про сильні й слабкі аспекти цих методів, про неможливість кожним із них повністю охопити розмаїття форм і суть змістового наповнення листовної комунікації, проте не можна заперечити, що всі вони – науково випробуваний інструментарій під час роботи над листом – одним із основних его-документів у відтворенні життєпису.

Як одна з форм комунікативних практик епістолярій – не тільки діалог адресанта і адресата, а й певною мірою діалог поколінь, який відбувається не тільки в прямому значенні – під час листування дітей і батьків, учителів зі своїми учнями, викладачів зі студентами, письменників, які пишуть для дітей, зі своїми читачами. Лист символічно набуває значення розмови через століття, спілкування через часові межі, поза ними. Комунікація в цьому розумінні дає можливість осмислити як життєпис окремої соціальної групи, покоління, так і взаємини між окремими генераціями, між їх представниками, осягти впливи, зв'язки, простежити цілісність і тяглість в історії, культурі, науці та мистецтві.

Таким же діалогом крізь час постає і щоденник – ще одна форма комунікативних практик, яка відтворює авторське «я» через призму щоденних подій. За своєю природою не розрахований на стороннього, на «погляд збоку», збережений щоденник, що «проживає» довше життя за свого власника, сприяє комунікації не тільки на рівні «автор-читач», а й на щаблі «автор-дослідник». Саме в цій площині щоденник відіграє ключову роль в біографіці, розкриваючи життєпис не тільки найповніше, але й найглибше – відтворюючи життя душі: прагнення, пориви, переживання, задуми.

Проте щоденник – це, передовсім, монолог, спрямований на самого автора. У цьому плані щоденник, денник, діаріуш має низку функцій: меморативну, рефлексивну, хронологічну, компенсаторну, сповідальну та ін., які розкривають безпосереднє його призначення. Сповідальність передбачає роботу з внутрішнім «я», своєрідну комунікацію – почерговість запитань і відповідей. Саме ці частини щоденника створюють відчуття розмови із собою, намагання з'ясувати власні нерозв'язані проблеми, осмислення болю, страхів, невдовольень.

Щоденникова комунікація на перший погляд непомітна, розкриває внутрішні потреби пам'яті, мислення, розбудови внутрішнього світу, упорядкування щоденного буття, «виписування», або ж відторгнення того, що заважає, мучить чи обурює. У комунікативному плані щоденник часто відігравав роль «рідної людини», «довіреної особи», саме на його сторінках можлива справжня відкритість. На внутрішньодіалогічній формі наголошували дослідники жанрової природи письменницького щоденника: «Отже, щоденник – літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася. Щоденник фіксує переважно явища особистого, інтимного життя, переживання, роздуми автора. Форма викладу зазвичай монологічна, хоч відомі приклади внутрішньо-діалогічної полеміки із самим собою...» [10, с. 98].

Унікальність щоденника полягає в тому, що його записи часто поєднують автобіографічне, мемуарне, епістолярне (переказ окремих листів) і власне щоденникове письмо в одному тексті. Це т. зв. метажанровість щоденника – риса, що посилює комунікативний вплив, коли йдеться про його читання. Ця унікальність також дає змогу досліднику якнайповніше розкрити не тільки хронологію життєпису, а й внутрішній світ, біографію душі автора.

Історія щоденника має тривалу історію, найдавнішим щоденниковими записами вважають уривки старовавилонської версії «Епосу про Гільгамеша»

(XVIII–XVII ст. до н. е.), за цей час утвердилася своєрідна традиція ведення щоденників, і кожна епоха мала свої характерні риси, особливості, притаманні цьому его-документу. Комунікативні практики XIX ст. розширили значення і вплив щоденникових записів: «В моді ввійшло читання щоденників у товариських гуртках із метою апробації моральних понять, філософських думок, життєвих правил, над якими автор працював і міркував у своєму літописі» [7, с. 6]. Щоденникові нотатки набули значення філософського трактату, полемічного твору, який можна було обговорювати, а висловлені думки мали безпосередній вплив на тогочасну інтелігенцію, формували світоглядні принципи.

Для біографіки важлива роль щоденникового т. зв. літописання – зафіксованої подієвості. Послідовний виклад важливих для автора дат, їх осмислення дають змогу дослідникові реконструювати життєпис автора і його оточення повно, не вдаючись до вимушеної мозаїчності, кліповості. Багаторічні щоденники, збережені в рукописах чи опубліковані, – науково надійний матеріал для ґрунтовних студій, збільшують можливість узагальненого осмислення та докладної періодизації, виявлення причин і наслідків певних явищ, зародження задумів, завершення етапів, досягнення значення біографії. Навіть якщо щоденникові записи – своєрідне стенографування для себе, з багатьма скороченнями і лакунами, вони відкривають шлях для подальших ширших досліджень, пошуків і знахідок. Приміром, щоденникові нотатки педагога і громадського діяча В. Гнилосирова 1861 р. дають підставу стверджувати, що у цей час він здійснював фольклорні записи, оскільки на одному з перших аркушів подано перелік 9 народних пісень, що, найпевніше, були записані під час його подорожі Київщиною, Житомирщиною, Поділлям. Поміж коротких нотаток, що містить щоденник цього року, є і така: «На Покрову вь Боришполі. Тамъ ярмарокъ. Стали у Чубинського... Пісні у кухні» (підкреслення

В. Гнилосирова. – О. III.) [1, арк. 10]. Цей запис дає змогу чіткіше окреслити коло знайомств В. Гнилосирова і засвідчує його спілкування із Павлом Платоновичем Чубинським – одним із очільників київської Громади, упорядником «Трудов этнографическо-статистической экспедиции...» (1872–1878) – семитомника, що став одним із найфундаментальніших зібрань в українській фольклористиці.

За комунікативною моделлю щоденник найближчий до листа. У листах ідеться про спілкування двох – діалог адресанта і адресата, відправника і одержувача; у щоденнику адресатом, одержувачем стає сам автор. На відміну від мемуарів, автобіографій, сповідей, де з певних життєвих подій, великого інформаційного потоку відбирається тільки найважливіше, найзначущіше, у щоденнику (як і в листі) такого відбору немає, саме життя диктує, що і як писати. Якщо епістолярний наратив може визначатися певними тематичними пріоритетами, то щоденникові записи – це переважно стихійне письмо, неструктурований виклад подій, де комунікація із внутрішнім «я» найчастіше визначається настроєм, характером подій, потребою осмислити пережите.

Часто, особливо коли мова про письменницькі щоденники, йдеться про уявного адресата – майбутнього читача, який так чи інак буде реагувати на прочитане: аналізувати, оцінювати, намагатися знайти корисне для себе. «Письменник не може не думати про публікацію. У будь-якому випадку не може не зважати на те, що щоденник буде опублікований посмертно» [11, с. 9]. Уявна комунікація у такому разі наближує щоденник до літературного твору із усіма його функціями. І хоч нарація в щоденнику вибудована на реальних фактах, а не на художньому вимислі, адресат (особливо якщо він не просто читач, а дослідник) повинен розуміти, що йдеться не тільки про відвертість, а й про вплив, бажання «донести», пояснити, розкрити, зрештою, викликати катарсис. Приміром, для О. Кобилянської щоденник був лабораторією, де вона

експериментувала з собою. «Досить часто у щоденниках маємо звертання до уявного читача, відтак складається враження, що Кобилянська писала їх не для себе самої. Щоденник служив дзеркалом, у якому вона прагнула бачити себе і бажала бути баченою іншими» [2, с. 94–95]. Йдеться, за термінологією К. Татчин, про комунікативний намір [11, с. 9] автора і принципи відображення дійсності в щоденнику – відповідно до цього наміру, тобто спрямованості на читача або тільки на самого себе. Залежно від цього наміру і засади дослідження в біографіці мають бути інші. Чим більше автор усвідомлює своє щоденникове письмо спрямованим на читача, тим більше ця інтенція впливає на нього. З'являється почуття відповідальності, оскільки автор перебирає на себе функцію літописця, а сам щоденник бачить своєрідною хронікою, особливо коли мова про кризові часи в історії (революції, голодомори, війни).

Важливого значення в біографіці набуває і комунікативна вартість того, що автор повідомляє в щоденнику, оскільки ступінь такої значущості не завжди однаковий. «Не менш важливим для опису специфіки щоденникового наративу є виявлення її тематичного репертуару, який формується уявленням про комунікативну цінність того, що повідомляється. Комунікативна цінність повідомлюваного визначається, з одного боку, станом актуальної свідомості того, хто пише, його психологічного стану, фокусу уваги, ціннісних настанов, а з другого – його фоновими уявленнями, які можуть бути “реконструйовані” дослідником» [9, с. 140–141]. Така реконструкція, до якої часто вдаються лінгвісти, дає значні результати і в біографіці. Комунікативна цінність безпосередньо пов'язана із комунікативними потребами особистості, щоденник стає егодокументом, який фіксує мисленнєву і мовну діяльність, відтворює механізм словесного оформлення щоденного досвіду.

Існує кілька класифікацій письменницьких щоденників за типами, що має значення і для біографіки, оскільки ця типологія частково характерна не тільки

для щоденникового письма митців, від систематизації частково залежить і методика дослідження, реконструкції життєписів. У передмові до першого тому щоденника В. Винниченка Григорій Костюк виокремив 4 типи щоденників: 1. письменницькі щоденники, розраховані на публікацію, де автори виявляють ставлення до подій «публіцистичними чи філософськими коментарями» [4, с. 13] (Т. Шевченко, А. Жід); 2. записи інтимного характеру (Ф. Кафка, О. Кобилянська); 3. нотатник, сухі записи тільки для себе – не зв'язані між собою події, факти, дрібні епізоди, часто незрозумілі для читача (Т. Манн); 4. щоденник, близький до записної книги, де фіксують щоденні спостереження, зразки розмовної, говіркової лексики, характеристичні портрети, пейзажі (М. Коцюбинський).

Увиразнила цю класифікацію літературознавиця К. Татчин. Узявши за основу призначення, функції, роль щоденника в житті автора, дослідниця виокремила 5 щоденникових типів: 1. щоденник-свідчення (С. Єфремов, С. Васильченко); 2. щоденник, породжений нарцисичними мотивами (В. Поліщук, О. Кобилянська); 3. щоденник – документ самоаналізу (В. Винниченко); 4. щоденник – пам'ять про себе самого (В. Поліщук); 5. щоденник як засіб психічної самотерапії (Ф. Кафка, Т. Шевченко, О. Кобилянська) [11, с. 16]. Окремо згадано щоденник письменника, у якому превалюють автокоментарі до власних творів, і він стає своєрідним кодом творчості [11, с. 14]. Можна сперечатися стосовно тієї чи іншої систематизації, її чіткості, вдаватися до удосконалення, доповнення, проте не можна заперечити, що «...в жодному зі згаданих типів щоденника комунікативна спрямованість не обмежується тільки автокомунікацією, передбачає ширше коло читачів, «інше Я», з яким воно могла би розділити власну ідентичність» [11, с. 11], навіть якщо йдеться про нотатки для себе.

Змінюється комунікативна спрямованість щоденника, адресат щоденникового письма, якщо йдеться про сповідальну форму цього его-документа. Це ще один тип денника, власне йдеться про самоаналіз, роздуми над пережитим, самокритичність. Найчастіше сповідальність щоденника пов'язана із сильними переживаннями, стражданнями, трагізмом. Іноді для щоденникового наративу притаманні й сповідальні, і просвітницькі риси (рукописний щоденник В. Гнилосирова). Реконструюючи життєпис, завжди варто враховувати ці ознаки, оскільки сповідальна форма дає змогу глибшого розкриття як поглядів автора, так і його життєвих випробувань і досвіду.

Тематичний діапазон щоденника найчастіше залежить від комунікативних потреб автора. Комунікативно цінна інформація в щоденнику впливає і на його значення для біографіки. У кожному такому его-документі можна систематизувати тематичні групи, які охоплюють записи, що пов'язані зі здоров'ям, працею, інтимним життям, суспільними подіями, поглядами на мистецтво, літературу і т. ін. Це ті теми, які цікавлять автора й різноаспектно розкривають його біографію.

До комунікативних належить і проблема погляду автора на події, його ставлення до них, суб'єктивне відображення почутого і побаченого, а також власного життя. У біографіці суб'єктивність его-документа викликає низку застережень. Приміром, суперечливі факти потребують перевірки іншими достовірними джерелами, а суб'єктивні враження – доповнення іншими думками та оцінками. Проте саме суб'єктивність робить ставлення автора щоденника неповторним, визначальним у його системі цінностей, і це дає змогу досліднику реконструювати не тільки дати і події, а й погляди, світогляд, систему життєвих принципів. Суб'єктивність завжди пов'язана із глибокими підтекстами, прихованими між рядків інтенціями, які треба розшифрувати, відчитати, аргументувати.

Для біографіки важливу роль відіграють і т. зв. щоденники звичайних людей. Передовсім на них звернули увагу історики і мовознавці: «Значний інтерес у цьому контексті представляють щоденники не видатних особистостей – письменників, композиторів, політичних та державних діячів, які найчастіше стають об’єктом аналізу, а щоденники “звичайних людей”, знайомство з якими дає змогу звернутися до мовленнєвої діяльності пересічного носія мови» [9, с. 141]. Для деяких із таких щоденників характерна своєрідна нейтралізація функції адресата, тобто це, передовсім, фіксація дат, подій і фактів, яка ніби й не спрямована на чиєсь сприйняття. Крім того, що такі его-документи характеризують особистість самого автора, вони – широке поле для реконструкції побуту, традицій, соціальних змін, а також для створення колективних біографій, значення яких у біографіці зростає.

Окремо слід сказати про збагачення комунікативних щоденникових функцій, коли своєрідним щоденником стають особисті сторінки в соціальних мережах. Такі записи переважно викликають численні відгуки, на них іноді реагують доволі емоційно, вони викликають потужний суспільний резонанс, якщо йдеться про актуальні проблеми і відомих в соціумі особистостей. Такі своєрідні віртуальні щоденники мають доволі розлогу тематику і розраховані на широку комунікацію, на полілог, який часом переростає в бурхливу полеміку, іноді неприйняття думки опонента, тривалу суперечку, а то й своєрідні словесні бої. Віртуальна щоденникова нарація втрачає монологічність, спрямованість на внутрішнє «я», комунікативний задум автора завжди враховує численних адресатів, які прочитають написане. Для біографіки такі записи також становлять неабияку вартість, бо розкривають життєпис не стільки лінійно, скільки точково – через них увага концентрується на окремих проблемах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Комунікативні функції листа і щоденника дають змогу глибше осмислити життєпис автора,

постать якого можна розглядати як комунікативну особистість, застосовуючи засоби і методи тих наук, які вивчають комунікативні практики. Щоденниковий й епістолярний наратив – одна з форм біографії, яку творить той, хто пише, через діалог з адресатом, якщо йдеться про лист, або ж через монолог, який у щоденнику переважно спрямований на самого себе чи уявного читача. Епістолярій і щоденник завжди відображають, крім особистого, події, дати суспільного життя, громадський побут, політику та культуру. Це своєрідний тематичний діапазон кожного его-документа, який має велике значення для біографіки. Методика реконструкції життєпису залежить і від типу щоденника та комунікативного задуму автора. Щоденникова та епістолярна комунікація засвідчує пізнавальний досвід, риси комунікативної свідомості, вміння володіти комунікативними засобами, і це дає змогу глибше осмислити біографію автора щоденника чи листа.

Мало дослідженими залишаються проблеми віртуальної комунікації, повідомлень у месенджерах, фіксації щоденних подій на особистих сторінках у соціальних мережах, що також мають вагу для біографіки. Спрямованість таких нових форм комунікативних практик, що набувають поширення, дає привід для роздумів та аналізу тих функцій, які з'являються завдяки віртуальності.

Список використаних джерел та літератури

1. Гнилосиров В. С. Щоденник. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ)*. Ф. І. Од. зб. 352.
2. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ : Критика, 2002. 272 с.
3. Жукова Н. А. Комунікативні практики в період військового часу: досвід опрацювання проблеми. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2022. № 2. С. 15–22.
4. Костюк Г. Записники Володимира Винниченка. *У кн.*: Винниченко В. Щоденник : [у 4 т.]. Т. 1 : 1911–1920 / ред., авт. вступ. ст., прим. Г. Костюк. Едмонтон ; Нью-Йорк : [КІУС, УВАН], 1980. С. 11–28.

5. Коцюбинська М. Х. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ : Дух і літера, 2009. 584 с.

6. Ляхова Ж. Історія української епістології: дослідження та видання епістолярної спадщини. *Слово і Час*. 2006. № 6. С. 70–81.

7. Момот Н. М. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук. Спеціальність 10.01.01 – українська література. Кіровоградський державний пед. університет ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2006. 20 с.

8. Основи теорії мовної комунікації: навчальний посібник / уклад.: О. А. Новицька. Маріуполь: МДУ, 2018. 106 с. URL: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2756/1/NP_movna_komunikatsia.pdf (дата звертання: 06.04.2025).

9. Радзієвська Т. В. Щоденникові записи і наративізація особистого досвіду. *Стил*. 2008. № 7. С. 139–150.

10. Стахнюк Н. Щоденник письменника: аспекти дослідження. *Слово і Час*. 2012. № 7. С. 97–103.

11. Татчин К. Я. Щоденник як форма самовираження письменника: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук. Спеціальність 10.01.06 – теорія літератури. Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2005. 17 с.

References

1. Hnylosyrov, V. S. Shchodennyk [Diary]. Fond 1. Unit 352. Institute of Manuscript of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

2. Hundorova, T. (2002). Femina melancholica. Stat i kultura v gendernii utopii Olhy Kobylianskoi [Femina melancholica. Gender and Culture in Olga Kobyllyanska's Gender Utopia]. Kyiv, Ukraine: Krytyka [In Ukrainian].

3. Zhukova, N. A. (2022). Komunikatyvni praktyky v period viiskovoho chasu: dosvid opratsiuvannia problem [Communicative practices during wartime: experience in dealing with the problem]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv – Bulletin of the National Academy of Culture and Arts Management*, 2, 15-22 [In Ukrainian].

4. Kostiuk, H. (1980). Zapysnyky Volodymyra Vynnychenka [Volodymyr Vynnychenko's notebooks]. In V. Vynnychenko *Shchodennyk [Diary]* (H. Kostiuk, Comp., Vol. 1, pp. 11-28). Edmonton; Niw-York, NY: [KIUS, UVAN] [In Ukrainian].

5. Kotsiubynska, M. Kh. (2009). Lysty i liudy: rozdumy pro epistoliarnu tvorchist [Letters and People: Reflections on Epistolary Creativity]. Kyiv, Ukraine: Dukh i litera [In Ukrainian].

6. Liakhova, Zh. (2006). Istoriia ukrainskoi epistolohii: doslidzhennia ta vydannia epistoliarnoi spadshchyny [History of Ukrainian epistology: research and publication of epistolary heritage]. *Slovo i Chas – Word and Time*, 6, 70-81 [In Ukrainian].

7. Momot, N. M. (2006). Shchodennyk T. Shevchenka yak tvorcho-psykholohichni ta zhanrovi fenomen [T. Shevchenko's Diary as a Creative-Psychological and Genre Phenomenon] (Extended abstract of PhD dissertation). Kirovohrad. derzh. ped. un-t im. V. Vynnychenka. Kirovohrad, Ukraine [In Ukrainian].

8. Osnovy teorii movnoi komunikatsii: navchalnyi posibnyk [Fundamentals of the theory of linguistic communication: a textbook] (O. A. Novytska, Comp.) (2018). Mariupol, Ukraine: MDU. [In Ukrainian]. Retrived from: https://repository.mu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2756/1/NP_movna_komunikatsia.pdf [In Ukrainian].

9. Radziievska, T. V. (2008). Shchodennykovi zapysy i naratyvizatsiia osobystoho dosvidu [Diary entries and the narrative of personal experience]. *Styl*, 7, 139-150 [In Ukrainian].

10. Stakhniuk, N. (2012). Shchodennyk pysmennyka: aspekty doslidzhennia [A writer's diary: aspects of research]. *Slovo i Chas – Word and Time*, 7, 97-103 [In Ukrainian].

11. Tatchyn, K. Ya. (2005). Shchodennyk yak forma samovyrazhennia pysmennyka [Diary as a form of writer's self-expression]: (Extended abstract of PhD dissertation). Ternopil. natsional. pedahoh. un-t im. Volodymyra Hnatiuka. Ternopil. Ukraine [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 07.11.2025 р.

Стаття прийнята до друку: 20.11.2025 р.

Стаття оприлюднена: 22.12.2025 р.